

Ístetteken kívül – részese még korábról Popper Leó, folyamatosan Fülep Lajos és tragikusan megszaktva Zalai Béla publicisztikája és teoretikus munkássága. Lukács, Mannheim és Balázs (mellesleg Paul Ernst is) egyaránt észreveszik és értékelik szzenzibilitását és impresszibilitását; ám hiányolják belőle a hitet, a súlyt, a rendszert, a centrumot, a szilárd szerkezetet. Értékeit tehát elismerik, de keveslik és átmenetnek tartják két, rendszereket preferáló filozófiai korszak között.

Simmel honi reneszánsza jóval a rendszerváltás évei előtt elkezdődött. 1973-ban jelentette meg a Gondolat a „Társadalomtudományi Könyvtár” sorozatban VALOGATOTT TÁRSADALOMELMÉLETI TANULMÁNYAI-t, 1986-ban pedig a Corvina REMBRANDT című „művészetfilozófiai kísérletét”. (Mindkettőt annak a Berényi Gábornak értő fordításában, aki a szóban forgó köteteknek is magyartője.) Talán megkockáztathatjuk, hogy amíg Simmel század eleji magyar – ámde európai nővéjül – recepciója és kritikai meghaladása egy új filozófiai rendszerezés lendítő hitéből és reális óhajából fakadt; addig korunkbeli újrafelfedezései (immár harmadik hullámban) a rendszerezés – nem okvetlenül elkecsereedett vagy végképp reménytelen – deziluziójához illeszkednek. *A hitet veszített, ideketlen, szkolasztikus-dogmatikus rendszerezéseknél minden vonatkozásban szerencsésebbek a hittel összeszedogezett részletek.* Ez úgy értendő, hogy Simmel mai reneszánsza éppúgy két rendszerező igényű korszellem közé esik, mint eredeti fellépése. Ezt a hullámzást ugyanúgy a filozófiai fejlődés inherens sajátosságaként kell és ildomos „megélnünk”, amiként Babits Mihály leírta a racionalizmus és irracionálisizmus termékeny bifurkációját és összekapcsolódását. Caupán a humanizmus és antihumanizmus között nincs ilyen kibékülés. De ez nem baj, mert Simmel humanista filozófus. Mert nem lehet nem humanista az a művészetbölcsélet és az életnek, a természetnek az az esztétikai szemlélete, amely ennyi szépségvalóságot lát meg az emberből, az ember teremtő szemével és ugyanennyi élménylehetőséget az embernek: az úgynevezett gondolkodó és befogadó szubjektumnak.

Éles Csaba

HÁNYFÉLE NAGYSÁG VAN?

Alfred Einstein: *A zenei nagyság*

Fordította Kerényi Gábor

Európa, Mértleg sorozat, 1990. 241 oldal, 60 Ft

Sem az opus, sem az oeuvre elemi adatainak közlésével nem járult hozzá a (kiadói? fordítói?) utószó századunk egyik legjelentősebb zene-történésze (nem pedig „zeneesztétája”) honi ismeretlenségének eloszlatásához. Ha történetesen Einstein maga nem nevezte volna meg a könyv második kiadásában, a keletkezés pontos évszámáról (1940) nem értesülünk. Az életmű legfőbb csomópontjainak (Gluck-, Mozart-, Schubert-monográfiák, AZ OLASZ MADRIGÁL, A ZENE TÖRTÉNETE) felsorolásával eredeti arányait nyerhette volna vissza oeuvre és opus: egyfelől feltárultak volna ennek az életműnek roppant körvonalai és univerzális kitekintése, másfelől ebben a roppant életműben a maga árnyékosabb helyére kerülhetett volna a jelen kötet is, oda, ahová szerzője is szánhatta: monstre munkái közé megpihenésnek és a bennük felhalmozott tudás seletti elmélkedésnek. Ugyanakkor éppen a helyes arányok csatolhatnák vissza a holtágot a fő mederbe annak sugallásával, hogy talán, óntudatlanul, A ZENEI NAGYSÁG felé indult Einstein a már monstre monográfiák lépcsőin is.

A szerzőről való tájékoztatásnak mint afféle szorgalmi feladatnak hiánya persze nem főbenjáró bűn. A szöveg maga azonban hemzseg a hibáktól! Feltűnően sok a szedési hiba, melyek közül itt csak az értelemzavaróakat említsem: Schobert helyett Schubert (188. oldal), Gádor helyett Gábor (146), Albinio helyett Albion (112), Couperin helyett kétszer is Couprin (124). Goethe legfeljebb a túlvilágon találkozhatott Castival, az ünnepelt librettistával 1878-ban (115), továbbá Telemann nem negyven, caupán négy évvel volt idősebb Bachnál (113). Ez utóbbi már aligha sajátóhiba, sokkal inkább fordítói figyelmenlenség, akárcsak a „*Clarinetta*” zongoratrió (187), vagy az, hogy nem létező Mozart-szimfóniákról olvashatni („*a-moll, c-moll*”, 106). Hogyan tévesztette meg a fordító karmestert – gondolom, ez a tévedés oka –, hogy a német kiadásban a két dúr mű hangneme a mai szo-

kással ellentétben nem nagy-, hanem kisbetűvel szerepel (úgy, mint a mai írásmód szerinti moll hangnemek)? Mivel elképzelhetetlennek tartom, hogy zenei végzettségű ember ne ismerné Telemann születési évét vagy a klarinét magyar nevét, vagy, hogy még az azonosítás szintjén se ismerné Mozart két híres szimfóniáját, már-már az is megfordul fejében, hogy a fordításban más is közreműködött. E meglehet, képtelen (bár a karmestert mentő) gyanúmat erősítik olyan további durva fordítási hibák, mint a „Stelle” szó „állítás”-nak (nem pedig „hely”-nek), valamint a „lehren” („tanítani”) szó „lernen”-ként („tanulni”) való félreolvasása (161). Ez utóbbiból nemcsak az a képtelenség sül ki, hogy a nagyoknál „ritkán jelennek meg... kellő tehetség a tanuláshoz”, hanem érthetelenné válik az egész fejezet is, hiszen a következőkben végig az immár helyesen írt tanításról esik szó. Nem vitás: a kiadónak rutinosabb vagy legalább pedánsabb karmestert kellett volna a fordításra kiszemelnie.

A könyvvel azonban nem ez a baj.

Sőt látszólag nincs is vele semmi baj. Az immár emigrációban készült könyv franciás csfősséggel és az írni tudás angolos artisztikumával szórakoztatja művelt polgári olvasóit. Einstein egyike az utolsóknak azok közül, akik számára közérthetőség és szaktudás nem kibékíthetetlen fogalmak. Még létezik az az egyetemes nézőpont, ahonnan a sokféle szakterület egybelátása egyetemes kérdéseket enged feltenni – ahogyan az említett monográfiák is éppen annyira életrajzok, mint oeuvre-analízisek, éppoly mértékben filológiai, mint amennyire lélektani tanulmányok. A különbség annyi, hogy az esszékötet éppen a hatalmas adathegyet feldolgozó portrék vaskos vállán jut a magasba, hogy a „megszendvedett” munkák eredményeivel a más irányú közelítés szabadsága révén kedvére játszhasson. E magaslati nézőpont legfeltűnőbb következménye a történeti idő ama homogenizálása, mellyel Einstein közös nevezőre hozza a különböző korok vagy szerzők technikáit vagy tulajdonságait, éppen úgy, ahogy korának zenei interpretációja is a zenével tette. Ám az időfeletlenség e pozíciója maga éppen annyira kivédhetetlenül időhöz kötött, mint a zenei előadás, amint az az úgy-

szólván pampfleltűző, Wagnert tárgyaló szakasz mutatja.

A baj azonban nem itt keresendő.

A kijelentésekkel olykor egyet lehet érteni, néha vitatkoznánk. Üdvözlendő például (főleg a magyar zenetudomány egyoldalú közegében) Lisztnek mint komponistának helyre tévése, Liszté, aki „grand seigneur volt, aki csak felvázolta a zenét” ... „de ez húsz másik alakban vagy változatban is történhetett volna”; igaz, hogy J. S. Bach „nemcsak örökös, hanem forradalmár is”; örvendetes a sznobizmus hiánya Offenbach megítélésekor, akárcsak Mozart eredendő drámai dualizmusának hangsúlyozása. Einstein biztos szemű ítéletei 1940-ben nem mind számtottak közhelynek, mint ma.

Meglepve olvasom viszont: „azért létezik francia zene, mert él Lully és Rameau és Couperin és Berlioz és Debussy. Nem azért létezik olasz zene, mert voltak és vannak nápolyi utcai énekesek és velencei gondolatok, hanem, mert él Monteverdi, Carissimi, Pergolesi és Domenico Scarlatti”. Einstein itt fölöslegesen tiltakozik a zene nemzeti szemlélete ellen az individuum védelmében (ami egyébként, mivel a keletkezés dátumát immár ismerjük, teljesen indokolt): az idő előrehaladtával egyre inkább állításnak ellenkezője látszik bizonyosodni. Az évszázadok kimunkálta zenei köznyelvek teszik lehetővé a nagyság számára, hogy maradjon energiája a végső kérdések kimondására, és a nagy alkotók sokkal inkább beteljesítik e nemzeti köznyelveket, mintsem szembefordulnának velük. És végül is el kell számolni azzal a tagadhatatlan közösséggel, ami mondjuk Rameau és Debussy között évszázadokon átívelve fennáll. Ha Einstein nagyobb fontosságot tulajdonított volna a zenetörténet személytelenül a mélyben húzódó anyagának, nem várna valamiféle újabb európai tradíció megszilárdulására – nem várna, mert tudná: a tradíció kora egyszeri, megismételhetetlen időszak volt, és, akár a kultúra fogalma, maga sem előre adott, hanem a konstelláció értelmezi újra és újra. Végül is kell lennie összefüggésnek a tradíció elhalása-átértelmeződése és aközött, hogy „Beethoven és Schubert halála után a XIX. század összes zenészenek nagysága kétségbe vonható”, akik közül hárman „nagyok voltak, de nem elég nagyok”.

A kérdés csupán az: vajon mivel mérhető a nagyság e devalvációja, továbbá: mekkora az, aki már „elég nagy”?

És itt már kezdődnek a bajok.

Einstein könyvében számos megfigyelést olvashatni a nagyságról. Egyet kell érteni például az empirikus és az intelligibilis tudat megkülönböztetésével, mert lehetővé teszi, hogy művész és ember kulcsát ne egy helyen keressük. Világosabb megfogalmazásban biztosan helyeselném azt is, hogy „*talán meg tudjuk különböztetni, mikor születik egy mű belső hajlékának sokaságának halására, és mikor abból a szükségyszerűségből, hogy egy sarthaból kiforgatott belső világ a helyére zökkenjen*” – helyeselnék, mert a megjegyzés a nagyság forrásainak pluralizmusára utal, végső fokon arra, hogy a nagyság nem valami, hanem valamiknek a viszonya. Ám amikor, felcsigázva a találó megfigyeléseken, a bővebb kifejtésre várunk, mindannyiszor csalódnunk kell. A problémafelvetés igen gyakran talál a dolgok közepébe – a következtetések levonását azonban az elegánsan csevegő hang és a kötetlen forma rendre megakadályozza: a kérdések súlyát a műfaj itt elbagatellizálja. Sok mindent halunk a nagyságról, körüljárjuk a nagyságot annak külső-belső feltételei mentén, megpillantjuk tehetőségnek és nagyságnak különbségét. De Einstein mindeközben, olvasójával cinkosan összekacsintva, a nagyságot mint alapjában véve mégiscsak közismert és egyértelmű jelenséget kezeli. A könyv vége táján felbukkan a közhelyé vált sűrítésmélelet, ami valószínűleg etimológiának („*Dichtung*”) sem helytálló, a nagyság egzisztenciális gyökerét pedig mindenképp érintetlen hagyja: nem felel arra, hogy ha sűrít a zseni, mely ösztön készíteti sűrítésre? De ha el is fogadnánk, hogy a nagyságot a sűrítés avatja nagygyá – vajon szerves rendbe illeszkedik-e ez a kijelentés a könyvnek a nagyságról tett többi kijelentése között? A kötetlen hangvétel és a laza forma hanyag eleganciája leveszi a felelősséget az író válláról, hogy tárgyát a maga konkrétságában definiálja – a nagyság kérdése az Einstein-életmű perifériáján merül fel, a „reális” tárgyak szinte tetszőleges dekorációjaként, mint olyasmi, aminek felvetésével éppenséggel el lehet játszani, de amit azért formailag mégiscsak meg kell különböztetni

a „voltaképpen” tárgyaktól; és amely kérdés mindezt a szó eredeti értelmében anekdotikus marad.

Ebben áll a könyv fő baja.

A nagyság nem felsőfokú jelző. A nagyság nem jelző, nem járulékos, nem dekoráció, nem tulajdonság, nem olyasmi, ami utólag nyom pecsétet az alkotásra, hanem épp, ami megelőzi. A nagyság nem a műalkotás, hanem az emberi létezés kérdése. A nagyság a végső kérdések napirenden tartása és az anyagi világ illúziószerűségéről való állandó tudás, vagyis szakmai kérdésekhez semmi köze; a műalkotás problémájával való összemosása egyszerű optikai csalódás következménye. Nagynak lenni nem egyéb, mint a végső határig elmenni, hátul hagyva elvet és tudást, hitet és ismeretet – mindazt, ami csupán közvetíteni és humanizálni akarja az emberi sort. A műalkotás kétségkívül ebből az eszkatologikus autódéból nyeri energiáját születéséhez és hatásához, ám ennek az energiának felvevője csupán, nem pedig forrása. A nagyság mindezekért a szellem világának része, a szellem pedig a konkrétumot és a közvetlen realitást képviseli az empirikus világ szavakon és fogalmakon nyugvó zavaros racionalizmusával szemben. Esszét írni lehet a marhatenyésztés gazdaságosságáról, az ögörög igetövek eredetéről vagy a másodfokú egyenletek szépségeiről. Ezek laza körvonallú, homályos, mi több: költői tárgyak. Ám olyan tárgyat, mint a nagyság, amelynek konkrétságát csontjainkban és zsigereinkben érezzük mindnyájan, akik akár egyszer is megtapasztaltuk, csakis a metaforikus nyelvhasználatról megtisztult, a legszigorúbb axiómák talaján álló stílus tehetne hitelessé. Olyan hangütés, mely arra felel: milyen szellemi valóság moccan meg e szóra: nagyság? Igazolható-e a nagyság a mű egyik vagy másik vonásával-tulajdonságával? Ha pedig csak a művel mint egészszel sikerül a bizonyítás – érdemes-e még a mű felől közelíteni felé? Hol van a szellemi realitása ennek a szónak: oeuvre? Vajon az oeuvre születik-e az opusok sorából, vagy éppen fordítva? – A mű, pusztán azzal, hogy elkészült, az alkotó számára befejezte küldetését, a befogadó szempontjából épp most kezd. Nem kellene-e a műalkotás ontológiai és történeti aspektusát egy-

mástól bátran szétválasztani és a közös magyarázatról végre lemondani? Végül van-e létjogosultsága egy olyan könyvnek, amely a zenei nagysághoz nem a nagyság, hanem a zene felől közelít – járhatunk-e jó nyomon, ha többször, „szakmai” nagyságot különböztetünk meg? Van-e többféle nagyság?

Körülbelül ezek azok a kérdések, amelyek mentén egy könyvnek haladnia kellene, ha a nagyság szót viseli. Ómoldalán, és ha a szó valósága elől nem a magától értetődés álszent érvéhez menekül. A utolsó kérdés az, nem kellene-e e kérdések megválaszolásához már magához is nagyság, ez azonban önmagára reflektálni szerencsére képtelen. De még mindig jobb helyesen feltejt kérdéseket válasz nélkül hagyni, mint helyesen válaszolni meg a rossz kérdéseket.

Dolinszky Miklós

VÁLSÁGOK ÉS KOALÍCIÓK

Mancur Olson: Nemzetek felemelkedése és hanyatlása. Gazdasági növekedés, stagfláció és társadalmi korlátok. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1987. 401 oldal, 97 Ft

A nyolcvanas-kilencvenes évek nyugati társadalomtudománya ismét nagy érdeklődéssel fordul az olyan elemzések felé, amelyek a modern gazdaságok felemelkedésének és hanyatlásának okait kutatják. Itt nem konjunkturális jelenségekről van szó, hanem például arról, hogy milyen rendszerbeli, strukturális, netán társadalompszichológiai tényezők lehetnek annak, ha egy civilizáció, egy birodalom vagy egy nagyhatalom rövid idő alatt elveszti nemzetközi súlyának és befolyásának jelentős részét.

A téma körvonalait olyan történetfilozófusok alakították ki, mint Oswald Spengler és Arnold Toynbee, bár ők a gazdasági kérdésekre még viszonylag kisebb figyelmet fordítottak. A huszadik század vége felé viszont egyre inkább kiderült, hogy a nemzetgazdasági teljesítmény kiemelkedő szerepet játszik a világpolitikai befolyás alakulásában. 1989 előtt

talán az összefüggés cáfolataként lehetett említeni a Szovjetuniót. 1991-ben azonban már a szovjet eset is azt bizonyítja, hogy stabil és növekedésképes gazdaság nélkül nem lehet tartós a világhatalmi szerep.

A nemzetgazdasági teljesítmény tényezői között Michael Porter szerint kulcsszerepe van a külkereskedelmi versenyképességnek. Egy másik híres teoretikus, Mancur Olson viszont a társadalmi szerkezet és az országon belüli társadalmi-gazdasági erőviszonyok alakulásában látja azokat a fő tényezőket, amelyek miatt látszólag hasonló adottságok mellett is meglehetősen különböző gazdasági fejlettségre jutottak olyan országok, mint például az Egyesült Királyság és Franciaország, Svédország és Norvégia vagy Spanyolország és Görögország.

A kollektív cselekvés logikája

Olson könyve Magyarországon 1987-ben jelent meg. Akkor már sejteni lehetett, hogy a hatalom szerkezete felbomlóban van. Az akkortájt folyó politikai tárgyú viták egyik gyakran visszatérő kérdése az volt, hogy a hatalomban lévők koalíciói vajon mennyire lehetnek még hosszú életűek, illetve hogy mely politikai lobbyk látják majd érdekükben állónak azt, hogy kisebb-nagyobb mértékben elszakadjanak a fennálló párhatalomtól. A vztlépcsővita kapcsán először vált teljesen világossá, hogy széles érdekcsoportok növelhetik meg jövedelmüket azáltal, ha különféle címenként szövetségeket tudnak kötni a hatalmon belüli lobbykkal. A vztlépcső megépítésében érdekelt csoportok a gazdaságpolitikusokkal szemben például azzal érveltek, hogy az új erőmű az ország energiamérlegét javítja majd, a közlekedési lobbyval szemben azzal, hogy Budapest fölött új átkelési lehetőség nyílik a Dunán, sőt még környezetvédelmi szempontokra is hivatkoztak azzal, hogy a vztlépcső létrehozásával újabb atomerőművi beruházások válnak elkerülhetővé.

Mancur Olson könyve azért lett a nyolcvanas évek végi Magyarország egyik társadalomtudományi bestsellerje, mert külföldi – zömmel angolszász – példákön bizonyította be a lobbyk és érdekköalíciók által vezérelt társadalom gazdasági-politikai rendszertől független számos vonását. Olson példái nem a Kelet-Európa-kutatás szokásos eszköztárát